

De toekomst van religieus erfgoed

Een theologisch-spirituele handreiking

Tim Vreugdenhil

De toekomst van religieus erfgoed is al lang geen binnenkerkelijke aangelegenheid meer, of het nu om gebouwen of kunstcollecties gaat. Een belangrijk deel van deze toekomst wordt vormgegeven door lokale, provinciale en nationale bestuurders en ambtenaren, door erfgoedorganisaties, buurtpartijen en sociale ondernemers. Maar hoe kijkt de kerk zelf naar de ontwikkelingen? Is zij getraumatiseerd over zoveel verlies? Speelt ze pragmatisch in op de stand van zaken? Kijkt zij afwachtend naar maatschappelijke partners of ze heeft ze – naast wat ze van hen kan leren – ook zelf iets te vertellen?

Over honderd jaar

In 2019 werd ik benoemd tot stadspredikant van Amsterdam. Omdat er geen handleiding bestaat voor hoe je dat precies moet doen, besloot ik om gedurende honderd dagen op bezoek te gaan bij allerlei Amsterdammers, bekend en minder bekend. Ik probeerde uit te vinden of de stad van een predikant iets verwacht – en zo ja wat. Op mijn verkenningsmissie kwam ik onder andere in contact met de schrijver Geert Mak. Hij ontving me in het befaamde café Scheltema. Nog voor ik mezelf goed en wel kon introduceren, zei Mak: “Jullie moeten niet al je kerkgebouwen verkopen. Over honderd jaar zou je ze wel eens hard nodig kunnen hebben.”

Nu was het op dat moment al staand beleid binnen de Protestantse Kerk Amsterdam om geen gebouwen meer te verkopen. Bovendien is een stadspredikant geen kerkrentmeester. Predikanten handelen in hoop, niet in vastgoed. Dat wist Mak – opgegroeid als domineeszoon – natuurlijk wel. Toch begreep ik goed waar hij op doelde. Neem nu Jorwerd. Honderd jaar geleden zag het er daar volkomen anders uit dan nu. Veel is er verdwenen en veel is veranderd. In Amsterdam ook. Mak zelf schreef er prachtige boeken over. Als we naar de toekomst kijken weten we één ding zeker: de wereld in zowel Jorwerd als Amsterdam ziet er over honderd jaar onvoorstelbaar anders uit dan op dat moment. Waarschijnlijk is dat al het geval over vijftig jaar. Of eerder.

Een veronachtzaamd wapen

“Over honderd jaar zou je het wel eens hard nodig kunnen hebben.” Dat is voor mij een gevleugeld woord geworden. Ik vind het een hoopvolle gedachte. Aan veel kerkgebouwen, kloosters en een onoverzienbare hoeveelheid religieuze erfgoedstukken kleeft op dit moment de vraag: wat moeten we ermee? Nou, misschien hebben we het over honderd jaar weer hard nodig! Dat is natuurlijk niet het enige gezichtspunt en evenmin het laatste woord in allerlei ingewikkelde casuïstiek. Mak profeteert ook niet dát het zo zal gaan. Misschien... Er zijn andere scenario's denkbaar. Bijvoorbeeld dat Amsterdam en heel West-Nederland over een eeuw onder water staan. De Utrechtse hoogleraar kunstgeschiedenis Thijs Weststeijn schreef onlangs in de Volkskrant dat we er verstandig aan doen om te bedenken hoe we bijvoorbeeld het Paleis op de Dam en de Nieuwe Kerk af kunnen breken om ze daarna weer op te bouwen in bijvoorbeeld Amersfoort (ik stelde me het leger specialisten voor om zo'n operatie juridisch en praktisch tot een goed einde te brengen!). Als je een recent KNMI-rapport leest, is zo'n scenario op dit moment nog onwaarschijnlijk. In ieder geval niet binnen nu en honderd jaar.

Aanzienlijk groter is de kans dat religie, spiritualiteit en zingeving aan het eind van deze eeuw een meer invloedrijke plek in de samenleving zullen innemen dan nu het geval is. In het zomernummer van *De Groene* (juli 2023) voert auteur Thomas van Dijk een vurig pleidooi voor 'spirituele intelligentie'. Hij is gefascineerd door Kierkegaard en diens idee dat het de essentie van religie is om je van diezelfde religie te bevrijden. Citaat:

"Spirituele intelligentie is de mate waarin wat ongrijpbaar is ervaren kan worden. Zodra we het proberen te grijpen, begrijpen, meten of weten is het weg. Om de wereld niet te laten verdwijnen in de ruis van de aandachtseconomie of de welvaartsfuik, is spiritualiteit misschien wel het krachtigste wapen. Een wapen dat is veronachtzaamd en nu wordt vermarkt, maar dat het best werkt als we het zelf ter hand nemen."

Ook in trendrapporten wordt inmiddels regelmatig over zingeving gesproken. Zo stelt het trendrapport 2020 van PiM (Platform Innovatie en Marketing) dat 'transcendentie' steeds belangrijker wordt. Mensen zoeken naar iets dat hun dagelijks leven overstijgt.

Kerkelijk perspectief

Stel dat deze trend doorzet. Dan zou Geert Mak sneller gelijk krijgen dan hij wellicht zelf dacht. Dan is het religieuze erfgoed veel eerder nodig dan pas over honderd jaar. Ik geef een voorbeeld. De Amsterdamse sportschool *Saints&Stars* belooft haar klanten inspiratie om "fysieke, psychologische en spirituele grenzen te verleggen." De school huurt voor haar work-outs bij voorkeur kerkgebouwen, zoals de Vondel- en de Westerkerk. "Het liefst zouden we alle kerkgebouwen overnemen", zegt een woordvoerder van *Saints&Stars* in het Parool (22 augustus 2023). Ik kan wel raden wat Geert Mak mijn kerkbestuur zou adviseren. Niet verkopen natuurlijk. Maar het is ook jammer als kerkbestuurders of erfgoeddeskundigen schouderophalend aan deze ontwikkeling voorbijgaan. Ze moeten er op inspelen. Bijvoorbeeld door een creatief partnerschap aan te gaan. Sommige kerkgangers kunnen ook sportschoolbezoekers worden – of andersom. Misschien kan het soms wel in één en dezelfde ruimte op één en hetzelfde moment. Ook van priesters en dominees wordt vandaag immers verwacht dat ze mensen een fysieke, psychologische en spirituele ervaring bezorgen. Klinkt dat gek? Natuurlijk, het is hip verwoord. Laat dat maar aan de marketingprofessionals rondom zo'n sportschool over. Maar het treft ook de kern, misschien meer dan de sportschool zelf beseft. Is dit niet precies wat er kan gebeuren als je een kerkgebouw binnenloopt of wanneer een religieus voorwerp je aandacht trekt? Was dit niet altijd al de diepere betekenis van religieus erfgoed? Dat het iets doet met je zintuigen, je lijf, je psyche én je ziel? Of nog even vanuit een heel ander perspectief: als je 'Jezus' zegt, gebeurt er bij de meeste Amsterdammers weinig. Als je over hem vertelt, hoezeer hij sociale en spirituele grenzen heeft verlegd, vind je onmiddellijk aandachtig gehoor. Als je aan de mensen die een tijd met hem meegelopen zijn zou vragen waarom ze dat deden, zou het antwoord iets zijn als 'omdat het een fysieke, psychologische en spirituele ervaring is' – en dat zouden ze dan natuurlijk verwoorden in de taal van toen. De sportschool en de kerk staan naar mijn mening dichterbij elkaar dan Mars en Venus. In ieder geval is de doorstart van zingeving en religie volop aan de gang. Nee, we kunnen met geen mogelijkheid een eeuw vooruit denken. Zelfs een decennium is al lang. Laten we in ieder geval het tijdvak waarin we nu leven als een tussentijd beschouwen. Een tussentijd

betekent dat er geen 'definitieve' oplossingen zijn voor al dat erfgoed. Er zijn veel problemen, van overvolle depots tot gebouwen met enorme onderhoudslasten. Er is wel perspectief nodig. Erfgoedinstellingen doen daar veel aan, bijvoorbeeld met de door Museum Catharijneconvent ontwikkelde *Handleiding Roerend Religieus Erfgoed* die in 2011 uitkwam en eind 2023 een update krijgt. Maar Geert Mak zegt: jullie! Jullie van de kerk! En dat we niet al onze collecties gewoon moeten overdragen. We zullen zelf perspectief moeten ontwikkelen, uiteraard in dialoog met instanties op het terrein van erfgoed en monumentenbeheer. Je moet van elkaar goed snappen waar je voor staat. Je moet het ook van jezelf goed begrijpen.

Het verhaal van de verloren tempel

In de hierboven genoemde *Handleiding* vallen te midden van allerlei omschrijvingen over de waarde van erfgoed ook woorden als 'overtollig', 'verweesd' en 'vernietigd'. Dat gaat niet alleen over kerkelijke emotie. Voor iedereen met hart voor religieus erfgoed zijn dit gevoelige of ronduit pijnlijke termen. Er is een bijbels verhaal dat denk ik het oer-model is van erfgoedpijn. Ik doel op de roof van de tempelschatten uit Jeruzalem. Een geschiedenis die op diverse plaatsen in het Oude Testament is gedocumenteerd. Ik kies voor de passage 2 Koningen 25 vers 8-17.

Op de zevende dag van de vijfde maand, in het negentiende regeringsjaar van koning Nebukadnessar van Babylonië, trok diens dienaar Nebuzaradan, de commandant van zijn lijfwacht, Jeruzalem binnen. Hij stak de tempel van de Heer in brand, en ook het koninklijk paleis en alle andere huizen van Jeruzalem; alle huizen van de welgestelden gingen in vlammen op. Het Chaldeese leger, dat onder zijn bevel stond, haalde de stadsmuren van Jeruzalem neer. De mensen die nog in de stad over waren, werden door commandant Nebuzaradan als ballingen weggevoerd, evenals degenen die naar de koning van Babylonië waren overgelopen, kortom, iedereen die nog over was. Slechts de allerarmsten liet hij achter om voor de wijngaarden en akkers te zorgen. De bronzen zuilen bij de tempel van de Heer, de verrijdbare onderstellen van de spoelbekkens en het grote bronzen bekken, de Zee, werden door de Chaldeeën uit elkaar gehaald; het brons namen ze mee naar Babel. Ook de vuurbekkens, vuurscheppen, messen, kommen en het andere koperen tempelgerei namen ze mee. Verder nam commandant Nebuzaradan alles mee wat maar van goud of zilver was, zoals de vuurbekkens en de offerschalen. De twee zuilen, de Zee, waarvan er maar één was, en de verrijdbare onderstellen die Salomo voor de tempel van de Heer had laten maken, bevatten samen een niet te wegen massa brons. De zuilen waren elk achttien el hoog en bekroond met een bronzen kapiteel van drie el. Daar omheen zat een koperen vlechtwerk, versierd met granaatappels.

Bij deze passage heb ik een paar reflecties.

a) dit is een historisch verhaal. Van niet alles in de bijbel is het duidelijk of (en zo ja hoe) er een link is met de wereldgeschiedenis. Dat geldt wel voor de inname van Jeruzalem door Nebukadnessar van Babylon waarvan een exacte datering bestaat: het jaar 586 voor Christus. De stad en de tempel werden toentertijd met vuur vernietigd, talloze inwoners

vonden de dood en een ander deel werd als balling naar Babylonië meegevoerd (daar waren eerdere deportaties aan vooraf gegaan). We kunnen er met zekerheid van uitgaan dat er in de toenmalige tempel allerlei kostbaarheden te vinden waren, dat een (groot?) deel daarvan inderdaad terugging op de tijd van Salomo (de bouwheer) en dus eeuwenoud was én dat Nebukadnessars soldaten deze kans niet hebben laten lopen. Voordat de tempel werd platgebrand, moet hij wel 'gestript' zijn. Deze passage vormt een schrijvende erfgoedroof-catalogus: de roof aan brons, zilver en goud.

b) dit is ook een psychologisch-empathisch verhaal. De verwoeste tempel geldt als 'de eerste'. In het huidige Jeruzalem staat nog altijd de Klaagmuur, een overblijfsel van de zogeheten 'tweede tempel' die in 70 na Christus door de Romeinse generaal Titus – zoon van keizer Vespasianus – is verwoest. Het verdriet om deze muur, om dat gebouw, om die heilige plek, om de eerste tempel, om alle erfgoed, om een eeuwenlange traditie – het is nergens zo constant als bij het joodse volk. Ook als het niet onmiddellijk ónze traditie is (zolang we niet joods zijn), is de klacht herkenbaar en invoelbaar. Zo is het in de geschiedenis maar al te vaak gegaan. Wat voor de één het allerheiligste is, is voor de ander een portie brons met interessante marktwaarde. Anno 2023 zijn we bepaald niet de eersten met erfgoed-zorgen of erfgoed-verdriet.

c) dit is een theologisch-literair verhaal. Het vertelt iets over God (waarbij dat vertelproces natuurlijk altijd mensenwerk is). Uiteraard zijn religieus erfgoed en theologie twee verschillende vakgebieden. Maar er zijn ook veel cross-overs. De passage uit 2 Koningen biedt een perspectief op God. Het beschrijft hoe de Allerhoogste het laat gebeuren dat de op dat moment meest heilige voorwerpencollectie ter wereld uit elkaar valt, voor drinkgelagen wordt misbruikt of omgesmolten, verpatst, verbrand. Het is het oerverhaal van hoe God lang voor Jorwerd verdween uit de stad die volgens bijbelse bronnen zijn 'thuisstad' is, Jeruzalem. Voor wie in deze God wil geloven is dat beangstigend. Misschien verdwijnt Hij überhaupt van het toneel. Wás Hij er ooit wel? De slotconclusie lijkt te worden 'en dit was het dan'. Zoals er in de geschiedenis zoveel tempels, goden en erfgoed verdwenen zijn. Grote kans dat je van deze traditie verder nooit meer wat had vernomen. Het tegendeel is waar. Over honderd jaar... of over duizend... Los van je eigen religieuze voorstellingen is het een cultuurhistorische wet dat wanneer de steden, de gebouwen en de voorwerpen verdwijnen, het belang van verhalen alleen maar toeneemt. Een groot deel van Israëls heilige teksten – Tenach of Oude Testament genoemd – is na de verwoesting van Jeruzalem ontstaan. Als het erfgoed verweesd raakt en vernietigd wordt, bieden de verhalen een nieuw houvast. Dit in 2 Koningen zeer specifiek gedocumenteerde onroerende en roerende erfgoed is weliswaar fysiek in vlammen opgegaan. Maar in teksten en verhalen is het vereeuwigd, zelfs onderdeel van de canon van de mensheidsgeschiedenis geworden. Rembrandt heeft de bekeraars uit de tempel geschilderd en Robert Schumann heeft ze op muziek gezet, om slechts twee voorbeelden te noemen. d) en er is een nóg diepere laag. Die noem ik de spirituele. Sam Wells uit Londen, één van de belangrijkste hedendaagse Europese theologen, zegt: toen de tempel er niet meer was, toen al het religieuze erfgoed was verdwenen, toen wat er over was van het volk Israël

alleen nog maar kon huilen aan de rivieren van Babylon, pas toen deed het volk van Israël haar meest bepalende ervaringen op met God. In de Tien Geboden staat dat je van God geen afbeelding mag maken. Dat betekent dat uiteindelijk elk gebouw en elk voorwerp het goddelijke in de weg kan staan. In de joodse en de christelijke tradities neemt erfgoed een grote plek in. Maar traditie en erfgoed vallen niet samen. Soms gaat ook het meest kostbare erfgoed verloren. Soms moet het letterlijk en figuurlijk zo zijn. Als teken dat het nooit alleen maar een verlieservaring is. Als je niets meer hebt om vast te pakken, ben je misschien klaar om vastgepakt te worden. Vanuit spiritueel perspectief kun je zeggen: God kan pas echt iets van zichzelf laten zien als er geen erfgoed (meer) is om je blind op te staren. Het kan daarom dus nooit het erfgoed zijn waarmee God en/of zijn volk staat of valt. Nog spannender: zouden mensen de komende honderd jaar wellicht méér ervaringen met God of het goddelijke kunnen opdoen, als er zoveel religieus erfgoed – waar mensen zich aan hechtten – gaat verdwijnen? De geschiedenis van de verloren tempels is een trigger om die vraag serieus te stellen. Voor iedereen een open vraag. En voor gelovigen een vraag die niet zonder hoop is.

Zonder respect

De opsomming van geroofd tempelgoud en -zilver is niet het laatste wat we in de bijbel over deze spullen horen. Ze duiken op een bepaald moment weer op. Daarvoor neem ik je mee naar het boek Daniël. In hoofdstuk vijf vers 1-4 staat dit:

Op zekere dag richtte koning Belsassar voor zijn duizend machthebbers een groot feestmaal aan, en in gezelschap van deze machthebbers dronk hij wijn. Beneveld door de wijn gaf Belsassar opdracht de gouden en zilveren bekers tevoorschijn te halen die zijn vader Nebukadnessar uit de tempel van Jeruzalem had meegenomen, opdat de koning en zijn machthebbers, zijn hoofdvrouwen en bijvrouwen daaruit konden drinken. Men haalde de gouden bekers die uit de tempel van Jeruzalem, het huis van God, waren meegenomen en de koning en zijn machthebbers, zijn hoofdvrouwen en bijvrouwen, dronken eruit. Ze dronken wijn en prezen hun goden van goud en zilver, van brons, ijzer, hout en steen.

Ook bij deze passage een paar reflecties.

a) opnieuw is er een link met de wereldgeschiedenis, al is het even puzzelen. Koning Belsassar heeft echt bestaan en vormt de sluitstuk van het neo-babylonische rijk. Mogelijk kwam hij uit de familie van Nebukadnessar en anders had hij er belang bij om zichzelf zo te 'framen' (in die tijd niet ongebruikelijk). Zijn regeerperiode begint rond 556 v.Chr. en eindigt in 539 met de val van Babylon. Herinner je die honderd jaar van Geert Mak? Tussen de val van Jeruzalem en die van Babylon zit minder dan vijftig jaar. For the loser now, will be later to win, for the times they are a-changin' (Bob Dylan).

b) al die jaren heeft een deel van het geroofde tempelzilver in een Babylonische opslag gelegen. Een bepaalde kennis bleef bewaard: men (of in ieder geval iemand) wist nog dat de voorwerpen uit Jeruzalem kwamen en ook dat het heilig erfgoed was. Dit deel van de

buit werd niet omgesmolten. Waarom werd het dan bewaard? Misschien ook toen al vanwege hoe Geert Mak het formuleert: je kon het nog wel eens nodig hebben!

c) dat moment komt – maar op een ongedachte manier. In beschonken toestand krijgt de koning zin in iets gek, iets dat spannend aanvoelt. Het frame van dit verhaal is Israëlitisch-monotheïstisch (zoals het hele boek Daniël): een mens gaat geloven dat hij god is en gaat de confrontatie aan met die godheid uit Jeruzalem waarover nog steeds gekke verhalen rondgaan: je kon hem niet eens afbeelden! Nee, dan onze (babylonische) goden. Die zijn tenminste van goud, zilver, brons, ijzer, hout en steen. Ze zijn tastbaar. Hier komen religieuze voorwerpen in een kader dat én blasfemisch én instrumenteel én magisch is. Drie categorieën die ook nu nog een goed erfgoedbeleid in de weg kunnen zitten.

Religieus erfgoed vraagt om

- respect: al deel je de geloofsvoorstellingen niet, je kunt er niet mee doen wat je wilt, laat staan er de spot mee drijven.
- verhaal: een voorwerp is geen 'dingetje'. Het heeft inbedding nodig in een verhalende traditie.
- nuchterheid: geen enkel materiaal, hoe kostbaar ook, valt samen met de goddelijke dimensie, nooit.

Belsassar laat zien hoe het niet moet. In elk religieus erfgoedgesprek mogen respect, verhaal en nuchterheid niet ontbreken. Ze vormen net zo goed een opdracht voor de kerk als voor elke andere vertegenwoordiger aan de overlegtafel.

De veelheid aan voorwerpen en de eenheid van God

Het vervolg van het Belsassar-verhaal is lachwekkend en duidelijk bedoeld om vanuit Israëlitisch perspectief de spot te drijven. Nog een stukje tekst uit Daniël 5:

Ze dronken wijn en prezen hun goden van goud en zilver, van brons, ijzer, hout en steen. Terwijl ze dat deden verschenen er vingers van een mensenhand die iets op het pleisterwerk van de wand van het koninklijk paleis schreven, precies tegenover de lichter, zodat de schrijvende hand goed zichtbaar was voor de koning. De koning trok bleek weg, in verwarring gebracht door zijn gedachten. Hij stond te trillen op zijn benen en zijn knieën knikten.

Babylon was in de oudheid een hoogtepunt van (ook) religieuze kennis. Maar een paar vreemde letters op een witte muur doen al Babylons geleerden in hun hemd staan. Dus wordt er naar een erfgoedsspecialist gezocht. Er móet immers een bepaalde koppeling zijn tussen 'de bekers' en 'de tekens'. Gelukkig is er zo iemand. Daniël heet hij. Die presenteert een diepgaande maar uiterst heldere erfgoedvisie: er is één God áchter alle heilige voorwerpen (of ze nu Israëlitisch of Babylonisch zijn). Hij is de Heer van hemel en aarde en geeft aan alles en iedereen zijn plek. Daniël herinnert Belsassar eraan hoe zijn (groot)vader Nebukadnessar daar dure lessen in heeft moeten leren. Ik citeer weer: *En hoewel u dit alles wist, bent u, zijn zoon Belsassar, niet nederig gebleven. U bent tegen de Heer van de hemel opgestaan. U hebt de bekers laten halen die uit zijn tempel afkomstig zijn, en u en uw machthebbers, uw hoofdvrouwen en bijvrouwen, hebben er wijn uit gedronken. U*

hebt uw goden van zilver en goud, van brons, ijzer, hout en steen geprezen, goden die niets zien of horen of weten. Maar de God die beschikt over uw levensadem en die al uw doen en laten bepaalt, hebt u niet verheerlijkt. Daarom heeft hij die hand gezonden en de tekens laten opschrijven. Dit is wat er geschreven staat: menee, menee, tekeel oefarsien. En dit is wat het betekent: menee – God heeft de dagen van uw koningschap geteld en er een einde aan gemaakt. Tekeel – u bent gewogen en te licht bevonden. Perees – uw koninkrijk is verdeeld en aan de Meden en de Perzen gegeven.

Ook hier een paar reflecties.

a) opnieuw herkennen we 'de wet van Mak'. Veel minder dan honderd jaar later, minder dan een halve eeuw zelfs, ziet de wereld er volkomen anders uit. Koninkrijken vergaan, maar religieus erfgoed blijft altijd bestaan. Of in ieder geval langer dan de zittende koning, erfgoedsspecialist of kerkrentmeester! Bescheidenheid is altijd goed, maar zeker zodra we met (religieus) erfgoed te maken hebben. De stenen, schilderijen, bekers: ze waren er al toen wij er nog niet waren en zullen er nog zijn als wij weer zijn verdwenen.

b) religieus erfgoed blijft – ook wanneer het uit zijn oorspronkelijke context wordt gehaald – spreken. Het heeft vermogen om aan degene die er naar kijkt iets over te brengen van een groter verhaal, een diepere betekenis. Je kunt bij voorwerpen of afbeeldingen eerbied voelen, iets van 'de loop der eeuwen', iets van het heilige of de Heilige. Het is soms bijna met handen te tasten. In de joodse en christelijke traditie is de visie van Daniël verankerd. Hier wijst iedere steen, elk schilderij en elk voorwerp naar een laatste betekenis: de ene Heer van hemel en aarde.

c) "Op een dag heb je ze misschien weer hard nodig." Die uitspraak kan zelfs profetisch zijn. Rond een deel van het religieuze erfgoed dat door Nebukadnessar werd geroofd en door Belsassar ontheilgd, voltrekt zich een wonder. De Perzische machthebber Cyrus staat de ballingen toe om terug te keren naar Jeruzalem en geeft hen wat er nog over is van de tempelschat mee. Onder andere in het bijbelboek Ezra wordt deze wonderlijke wending gedocumenteerd, met in hoofdstuk 1,5-11 opnieuw een heuse erfgoedcatalogus. Zoals nauwkeurig is opgeschreven wat er werd geroofd, wordt nu even gedetailleerd verteld welke voorwerpen in omgekeerde richting reizen, terug naar huis.

Waar je schat is, zal je hart zijn

Het christendom is – je zou het gemakkelijk vergeten – licht begonnen. Zonder tempel en zonder land. Slechts met één mens, wat je van hem verder ook gelooft, Jezus van Nazaret. Heeft Jezus iets over erfgoed gezegd? In het Nieuwe Testament vinden we zijn beroemde 'bergrede', waaraan ik twee citaten ontleen.

a) Verzamel voor jezelf geen schatten op aarde: mot en roest vreten ze weg en dieven breken in om ze te stelen. Verzamel schatten in de hemel waar mot en roest en inbrekers geen kans hebben. Waar je schat is, daar zal ook je hart zijn (Matteüs 6,19-21).

Ik zie geen enkele reden waarom erfgoedschatten hier van uitgezonderd zijn. De wet van mot en roest geldt ook hier of misschien juist hier, zoals iedere erfgoeddeskundige weet. Om over inbrekers nog maar te zwijgen. Wie niets verzamelt, heeft ook niet zulke zorgen, zegt Jezus. Alle erfgoed maar op Marktplaats dus? Gelukkig voor iedereen met hart voor erfgoed lezen we even verder iets anders.

b) Geef wat heilig is niet aan de honden en gooi je parels niet voor de zwijnen, die zouden ze maar met hun poten vertrappen (Matteüs 7,6).

In een typisch Joodse stijl zegt Jezus twee dingen die elkaar logisch uitsluiten. Maar waarom zouden ze niet beide even waar kunnen zijn? Om het met Prediker te zeggen: er is een tijd en er zijn situaties waarin je erfgoed moet wegdoen. En er is een tijd waarin je het zorgvuldig moet bewaren.

Maar let op: erfgoed op zichzelf draagt een spiritueel risico in zich. Zelfs het meest kostbare erfgoedstuk is altijd maar een ding. Het gaat volgens Jezus om 'het verzamelen van schatten in de hemel'. Over de essentie daarvan zijn katholieken en protestanten het eens. Het is een inspirerende gedachte dat elke daad van barmhartigheid, vergeving, opoffering et cetera door God wordt gedocumenteerd in een soort van hemelse catalogus. In bijbelse beeldspraak: wordt opgeschreven in een boek of bewaard in een kruik. De koppeling met 'al of niet naar de hemel gaan' is een theologisch misverstand. De boodschap van de beeldspraak is dat wat voor de Eeuwige het meest kostbare is, het meest zorgvuldig wordt bewaard en op een dag in het volle licht gezet wordt. In de ethiek van Jezus is het een aanmoediging om op die golflengte te leven. Niet om de hemel te verdienen. Wel om dit kostbare erfgoed levend te houden. In ieder geval gaat het in hoe de christelijke traditie zich het laatste oordeel voorstelt, nooit om schilderijen of gouden bekens (laat staan om euro's) maar om 'dat wat je hebt gedaan aan de minste van de mensen'. En ja, deze catalogus wordt niet door een kerk gemaakt en evenmin door een museum. En God heeft al helemaal geen theologen nodig. Aan mensen heeft Hij genoeg.

Spiritualiteit van het loslaten

In het Nieuwe Testament staat ook de brief aan de Hebreeënen. Bijna dwangmatig worden hier alle oudtestamentische voorwerpen en rituelen opgenoemd en ze worden allemaal als voorlopig gekwalificeerd. Elk voorwerp en elk ritueel is een 'voorafschaduw' van Jezus Christus. In hem zijn de voorwerpen en rituelen vervuld. Hij is de grote Priester, de ware Tempel en het echte Offer. Vandaag zouden we zeggen: het ultieme Erfgoed. Juist de dingen die mensen als 'het heilige' beleven (vaak een hele oprechte emotie) verwijzen in essentie naar iets hogers. Vanuit Joods perspectief is Hebreeënen een moeilijk geschrift, misschien zelfs op het blasfemische af. Maar de kerk dankt hier geen tradities af. Zij neemt van het volk van Israël het inzicht over dat alle voorwerpen en rituelen verwijzen naar de ene God die levensadem geeft aan alle mensen. Precies zoals ooit Daniël het formuleerde. Voor christenen leidt de brief aan de Hebreeënen tot een unieke uitdaging. De Amerikaanse theoloog Stanley Hauerwas schrijft ergens provocerend - en voor een christelijk publiek - dat als er één soort mensen gemakkelijk afstand kan doen van het leven, dit christenen zijn. Zouden moeten zijn, bedoelt hij. Zij hoeven niet zo krampachtig te zijn op thema's als

abortus of euthanasie. Aan hun houding zou je moeten kunnen aflezen dat ze geloven in het ware leven dat het aardse relativeert. Wie zich op een overdreven manier verzet tegen de dood (en Hauerwas suggereert dat protest tegen elke vorm van abortus of euthanasie 'overdreven' is), die heeft de kern van christendom nog niet begrepen. Ik varieer er op: als er één mensensoort makkelijk afstand kan doen van 'dingen', ook van gebouwen en voorwerpen, dan wel christenen. En als ze dat niet kunnen, is het maar de vraag hoe christelijk ze zijn. Christen zijn betekent dat je bereid bent om los te laten. Ook dat is weer ontleend aan Israël. Loslaten is de kern van alle spiritualiteit. Dat is op zichzelf al goed. Maar er is nog een niet te onderschatten bij-effect. Waar mensen vrolijk, vrijmoedig en gelovig dingen – schatten en zelfs religieuze schatten – uit handen kunnen geven, zal er sprake zijn van heilzame verbazing bij anderen. 'Overtollig erfgoed' – ook het kostbare – mag vrijmoedig worden weggegeven. Bijvoorbeeld aan een nieuw thuis. Een stiltekapel of bezinningsruimte in een bedrijfsverzamelgebouw of ziekenhuis. Aan een pleegouder: een burgerlijke gemeente of een migrantengemeenschap. Iemand die er beter voor kan zorgen dan jij. Desnoods in opbergplekken zoals je die tegenwoordig op ieder industrieterrein ziet. Huur een box en maak het tot een religieus depot. Berg de belangrijkste dingen goed op, huur langjarig en schrijf een brief aan een volgende generatie ('over honderd jaar konden ze nog wel eens...'). Bid dat er andere tijden zullen komen – en laat dan los in vrede. Het zijn kostbare spullen. Maar wel spullen.

Tenslotte: de essentie

Op het terrein van religieus erfgoed zijn allerlei soorten mensen actief. Sommigen van hen zijn religieus, anderen helemaal niet. Dat maakt niet uit, we hebben elkaar nodig en kunnen elkaar helpen. Vooral als het om de essentie gaat. Het is *religieus* erfgoed. Een categorie die per definitie verwijst naar iets groters, iets hogers. Dat moet ook wel iets doen met jouzelf én met andere mensen die er mee in aanraking komen. Dit zijn meer dan 'blikvangers'. Ze richten je blik op iets hogers. Hoe mooi een godshuis of voorwerp ook is, het is ontworpen, gemaakt en bedoeld als de zichtbare kant van een onzichtbare realiteit. Wat een vak of taak of zorg of verantwoordelijkheid. Religieus erfgoed betekent dat je bezig bent met één van de fundamenteën onder iedere beschaving: tekens in de tijd van het eeuwige, het absolute, het heilige – en al die synoniemen die je vaak kort en krachtig als 'God' kunt aanduiden. Iets van religieus besef (wat niet hetzelfde is als geloof) is onmisbaar, in het museum, de kerk, het ambtelijke loket of de vergadertafel. Of je nu collecties aanlegt of wegschenkt, of je gebouwen herbestemt of afstoot, je zou niet de eerste zijn die via zulke processen niet alleen iets over erfgoed ontdekt maar ook dat er een weg is die nog veel verder omhoog voert. Want al had ik alle religieuze erfgoedschatten van de wereld, maar ik had de liefde niet, het baatte mij niets (vrij naar Paulus, 1 Korinte 13).

Colofon

© 2023 Tim Vreugdenhil/Protestantse Kerk Amsterdam

Reageren kan via tim.vreugdenhil@protestantsamsterdam.nl

Bijbelcitataten zijn ontleend aan NBV-21.

Tim (1975) studeerde theologie in Kampen, Leiden en Berlijn en werkte vijftien jaar als gemeentepredikant in Amstelveen (waar hij een kerk moest sluiten maar ook opnieuw kon starten) en in Amsterdam. Hij was tussen 2015 en 2022 betrokken bij de herbestemming van de 17e eeuwse Oosterkerk op de Oostelijke Eilanden. Dat project moest hij loslaten.

Momenteel is hij founder van Citykerk, een nieuwe kerk-concept in het hart van Amsterdam. Daarnaast is hij door de Protestantse Kerk Amsterdam benoemd als stadspredikant. 'De toekomst van religieus erfgoed' is één van zijn accenten, in samenwerking met velen binnen en buiten de kerk.

Deze tekst is ontstaan vanuit een introductie op een bijeenkomst van erfgoed specialisten, georganiseerd vanuit Museum Catharijneconvent in Utrecht, augustus 2023.